

ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΓΡΑΦΗΣ ΒΙΒΛΙΩΝ ΚΑΙ ΥΛΑΙ ΕΠΙ
ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ ΔΙΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΕΓΡΑΦΟΝΤΟ

Ι.Χ.ΠΟΥΛΛΟΥ ΕΠΙΤΙΜΟΥ ΓΕΝ. ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΟΥ Μ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Εἰς τὸ παρὸν σημεῖωμα δέν ἀσχολοῦμαι μὲ τὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ τὴν σημε-
ρινὴν τῆς ἔννοιαν, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ τρόπου γραφῆς βιβλίων ἀπὸ τῶν
ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον καὶ μὲ τὴν ὕλην ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγράφησαν
βιβλία διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

Εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογίαν, ὅτι οἱ πρὸ Χριστοῦ πρόγονοίμας ἔγρα-
φον εἰς ὀπτὰς πλίνθους (τοῦβλα) - ὀνομαστά εἶναι τὰ δυσανάγνωστα τῆς Κρήτης
καὶ Πύλου - εἰς ὄστρακα, εἰς ὀστᾶ, εἰς ξύλα κ.λ.π., ἀλλ' ἡ πλέον συνήθης ὕλη
ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγράφησαν πολλὰ βιβλία ἦτο ὁ πάπυρος, ἡ βύβλος.

Βύβλος ὀνομάσθη ὁ Αἰγυπτιακὸς πάπυρος τοῦ ὁποίου τὸ τριγωνικὸν στέλεχος
καὶ τὰς ρίζας ἔτρωγον οἱ πτωχοί. Ὁ Ἡρόδοτος (480 - 426 ἢ 425 π.Χ.) ἔγραψε
σχετικῶς (βιβλ. 2 - 92) τὰ ἀκόλουθα : " Τὴν δὲ βύβλον τὴν ἐπέτεον γιγνομένην
ἐπεὰν ἀνασπᾶσωσιν ἐκ τῶν ἐλέων, τὰ μὲν ἄνω αὐτῆς ἀποτάμνοντες ἐς ἄλλο τι
τράπουσι... τὸ δὲ κάτω... τρώγουσι." Λέγει δηλ. ὅτι ἡ βύβλος, ἥτοι ὁ πάπυρος
ἐβλάστανε κατ' ἔτος, καὶ, ἀφοῦ τὴν ἔκοπταν ἀπὸ τὰ ἔλη - διότι ἐφύτρωνεν ἐντὸς
ὕδατος - τὸ μὲν ἄνω στέλεχος τὸ μετεχειρίζοντο διαφοροτρόπως, τὸ δὲ κάτω
τὸ ἔτρωγον.

Τὴν βύβλον (πάπυρον) ἀναφέρει καὶ ὁ Ὅμηρος (Ὀδυσ. φ. 391) ὡς ἐξῆς
(... ὄπλον νεός... βύβλινον, (δηλ. ἐξάρτημα " ξάρτι" - σχοινί βύβλινο τοῦ καρα-
βιοῦ.)

Τὸ φυτὸν αὐτὸ ὁμοιάζει κάπως μὲ τὰ φύλλα τοῦ φυτοῦ " ἀθάνατο." Οἱ ἰνώ-
δεις φλοιοὶ τῶν παπύρων ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς κατασκευὴν ἰστίων, σχοιनिῶν στρω-
μάτων, καὶ ἀργότερον χάρτου. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (7 - 25) ὁ Ξέρξης εἰς τὸν Στρυ-
μόνα, προκειμένου νὰ περάσουν ἐπὶ σχεδιῶν τὰ στρατεύματά του, " παρεσκευάζετο "
καὶ ἐχρησιμοποίησεν " ὄπλα" (σχοινιά) εἰς τὰς γεφύρας βύβλινα καὶ λευκολίνου

(από λευκό λινάρι). 'Αλλά και διά τήν ζευξίν του 'Ελλησπόντου λέγει ό 'Ηρόδοτος ότι ἐχρησιμοποίησαν βύβλινα σχοινιά. Διά δέ τούς Αἰγυπτίους 'Ιερείς γράφει (2 - 37), ότι "ἐσθῆτα φορέουσι" μόνην καί ὑποδήματα βύβλινα.

Τήν βύβλον ἀναφέρουν καί ό Αἰσχύλος (524 - 457 ἢ 456 π.Χ.) εἰς τάς " 'Ικέτιδας, " βύβλου δέ καρπός οὐ κρατεῖ στάχυν, " καί ό Πλάτων (428 - 347 π.Χ.) εἰς τόν " Πολιτικόν " (268 ε), όστις, εἰς τά μέσα πλεκτικῆς τέχνης, περιλαμβάνει καί " τάς βύβλους καί δεσμούς ἐργαστικούς, " , διά τῶν ὁποίων ἐδημιουργοῦντο τά " σύνθετα. " .

'Η λέξις βύβλος, ἐξ ἧς προῆλθε καί ἡ βιβλος μέ ι, σημαίνει καί τό χαρτί, τό βιβλίον, καί ό 'Ηρόδοτος (2 - 100) γράφει " βιβλος " μέ ι, όταν πρόκειται περί βιβλίου. Οἱ Αἰγύπτιοι " 'Ιρέες " = (ἱερεῖς), γράφει, " κατέλεγον (= κατεχώριζον) ἐκ βιβλίου ἄλλων βασιλέων! " Ο Αἰσχύλος ('Ικετ. 946) γράφει : ταῦτα οὐ πίναξίν ἐστίν ἐγγεγραμμένα, οὐδ' ἐν πτυχαῖς βιβλων κατεσφραγισμένα. "

Εἰς Λεξικά ἀναγινώσκομεν ότι " ό ἔξω φλοιός του παπύρου ἐχρειάζετο ὅπως γράφη τις ἐπ' αὐτοῦ, " ἄλλοι ὅμως ἔχουν τήν γνώμην ότι τόν ἐσωτερικόν φλοιόν τῆς βύβλου (παπύρου) ἐχρησιμοποιοῦν, ἢ μάλλον τάς ἴνας αὐτοῦ, διά νά γράφουν, ἀφοῦ προηγουμένως ἔστρωναν καθέτως αὐτάς τά ἴνας, τάς ὁποίας ἤλειπον μέ " ἀσπράδι αὐγοῦ " καί τάς ἐπίεζαν μέ βάρη. Τά κομμάτια αὐτά τά συνέρραπταν καί ἐσχημάτιζαν μακράς βιβλίνας ταινίας, ἀπό τήν βύβλον δέ προῆλθεν, ὡς ἐγράφη, ἡ λέξις βιβλος μέ ι καί ἄντεῦθεν ἐσχηματίσθη τό ὑποκοριστικόν βιβλίον = χάρτης ἐκ βύβλου. 'Ο Δημοσθένης ό ρήτωρ γράφει (313 - 13) " ἀνὴρ γενόμενος τῇ μητρὶ τελούσῃ τάς βιβλους ἀνεγίγνωσκες... " 'Ο κωμωδιογράφος 'Αριστοφάνης εἰς τούς " 'Ορνιθας " (974) γράφει, " λαβέ τό βιβλίον. "

Καθ' ἃ λέγει ό 'Ηρόδοτος (5 - 58) ἐπὶ παπύρου ἔγραφον καί οἱ " Ἕλληνες, ἀφ' οὔ " οἱ " Ἴωνες παρέλαβον παρά τῶν Φοινίκων τά γράμματα (καί ταῦτα εἰς τήν 'Ελλάδα) Φοινικηῖα ἐκλήθησαν. 'Ο αὐτός ὅμως ἱστορικός, ἐν συνεχείᾳ (5-58) μάς λέγει " καί τούς βιβλους διφθέρας καλέουσιν ἀπό του παλαιοῦ οἱ Ἴωνες καί ότι, όταν κάποτε ἐσπάνιζεν ό πάπυρος, ἐχρησιμοποιοῦν διφθέρας, δηλ. δέρματα προβάτων. (Δεφτέρια λέγομεν σήμερα). Καί 'Ο 'Ηρόδοτος προσθέτει ότι, κατά τήν γνώμην του, πολλοί βάρβαροι εἰς τοιαύτας διφθέρας ἔγραφον... Μέ ι γράφει τό βιβλίον ό 'Ηρόδοτος (καί εἰς τό 1 - 123), καί λέγει ότι ό " Ἄρπαγος διά νά διαμηνύσῃ μυστικά εἰς τόν Κῦρον " ἀνασχίσας " τήν κοιλίαν ἀποστελλομένου λαγοῦ, καί χωρίς νά μαθήσῃ αὐτόν τόν λαγόν, " ἐσέθηκε τό βιβλίον. " Καί ό Κῦρος " ἀνέσχισε τόν λαγόν καί εὔρε τό βιβλίον. "

'Ο Διογένης ό Λαέρτιος εἰς τόν " βίον Κλεάνθους " (174) γράφει ότι ἐκεῖνος ό ἐπονομασθεῖς φρεάντλης, λόγω πενίας, ἔγραφεν εἰς ὄστρακα καί βοῶν ὤμοπλάτας. "

Διφθέρα ἐλέχθη καί ἡ περγαμνή, δηλ. δέρμα καθαρισμένον ἀπό τάς τρίχας καί κατειργασμένον μέ ἄσβεστον. 'Αφοῦ ἐλειαίνετο, ἐγίνετο, μετά τήν εἰδικήν κατεργασίαν

σκληρόν αὐτό τό δέρμα τῆς Περγαμηνῆς, ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἄλλα δέρματα, τὰ ὅποια, μέτην βυρσοδεψίαν μαλακῶνουν. Μεγάλη χρῆσις περγαμηνῶν (δερμάτων) ἐγένετο εἰς τὴν Πέργαμον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ Κράτους αὐτοῦ, ἰδίως ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Β΄ μ.Χ. αἰῶνος, καὶ τοῦτο διότι τότε ἀπηγορεύθη ἡ ἐξ Αἰγύπτου ἐξαγωγή παπύρου. Ἦτο δέ ἐκλεκτόν τό "χαρτί" αὐτό, διότι προήρχετο ἀπὸ νεογνά προβάτων ἐξαγομένων ἀπὸ κοιλίας μητέρων "ὀλίγον προτοῦ τὰ μικρά γεννηθοῦν. Κατ'ἀνάγκην ὁμοίως, πρὸς τὸν σκοπὸν χρήσεως τῶν δερμάτων τῶν ἀρνιῶν, ἐφονεύοντο καὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰ μικρά. Φαίνεται δέ ὅτι τότε μᾶλλον ἐβελτιώθη ἡ ἐπεξεργασία τῶν δερμάτων αὐτῶν, τὰ ὅποια ἐκ τῆς Περγάμου ὠνομάσθησαν περγαμηναί, διότι, ὅπως ἐγράφη ἀνωτέρω, ἐγένετο, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, καὶ πρότερον χρῆσις δερμάτων αἰγῶν καὶ προβάτων. Βραδύτερον ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ δέρματα μόσχων. Γενίκευσις τῆς χρήσεως περγαμηνῶν ἔγινε κατὰ τὸν ὅον μ.Χ. αἰῶνα.

Τὰ συρραπτόμενα ἀπὸ τεμάχια παπύρων βιβλία, ἀφοῦ ἀπετέλουν, ὡς ἐσημειώθη, μεγάλην ταινίαν, ἐτυλίσσοντο εἰς κύλινδρον, καὶ οἱ συγγραφεῖς ἢ ἀντιγραφεῖς ἔγραφον εἰς τὴν μίαν ἐπιφάνειαν. Ὁ ἀναγνώστης ἐξετύλιζε τὴν ταινίαν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ πάλιν ἐτύλιζε τὴν ταινίαν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν. Τό ἄνω καὶ κάτω ἄκρον τοῦ παπύρου προσεκολλᾶτο εἰς ῥάβδον, ἣτις ἐκαλεῖτο ὀμφαλός. Ὁ Λουκιανός (125-200 μ.Χ.), εἰς τὴν "περὶ τῶν ἐπὶ μισθῶ συνόντων" ἐργασίαν του, κατηγορεῖ μερικοὺς κόλακας καὶ δουλοπρεπεῖς, τοὺς ὁποίους παρωμοίαζε μὲ βιβλία ὠραιότατα τῆς ἐποχῆς του, τῶν ὁποίων βιβλίων "οἱ ὀμφαλοὶ μὲν ἦσαν χρυσοῖ" τό δέ δερμάτινον ἐξωτερικόν ἐρυθρόν, ἐνῶ τό ἐσωτερικόν τῶν ἦτο φρικτόν ὡς τό περιεχόμενον δράματος. Καὶ ἐπὶ λέξει: "... ὅμοιοι εἰσι τοῖς καλλίστοις τούτοις βιβλίοις, ὧν χρυσοῖ μὲν οἱ ὀμφαλοὶ, πορφυρᾶ δέ ἔκτοσθεν ἢ διψθέρα."

Τὰ τυλισσόμενα αὐτά βιβλία ὠνομάσθησαν καὶ κύλινδροι, καὶ ἐνειλήματα, καὶ βραδύτερον ἐνειλίγματα, -(τυλιγάδια τὰ λέγουν εἰς τό "Ἅγιον ὄρος). Εἶχον δέ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν - οὐχὶ ὀλίγα ἐξ αὐτῶν, -εἰς τό ἄκρον καὶ χρυσαῖς, ἀργυρᾶς ἢ μολυβδίνης σφραγιδας (χρυσόβουλα κ.λ.π.).

Ἐπὶ χάρτου ἔγραφον ἀπὸ τοῦ 12ου μ.Χ. αἰῶνος. Βραδύτερον ὡς βιβλιοδετικὴν ὕλην τῶν νεωτέρων βιβλίων ἐχρησιμοποιοῦν δέρματα, ἰδίᾳ δέ χοίρων.

Τὰ βιβλία ὠνομάσθησαν καὶ ποιήματα, ἥτοι δημιουργήματα, πολὺ ὁμοίως ἐνωρὶς διεχωρίσθησαν εἰς ποιήματα καὶ συγγράμματα. Σήμερον, ὡς γνωστόν, σύγγραμμα λέγοντες ἐννοοῦμεν πνευματικὴν δημιουργίαν, δηλ. βιβλίον εἰς πεζὸν λόγον, ἐπιστημονικόν, φιλοσοφικόν, καὶ γενικώτερον βιβλίον γνωσιολογικοῦ περιεχομένου. Συγγραφεῖς ἐκλήθησαν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους κατὰ τὰ ἔτη 413 - 411 π.Χ. εἵκοσι ἄνδρες ἄνω τῶν 40 ἐτῶν, οἵτινες ἐξελέγησαν, ἵνα, μετὰ τῶν προϋπαρχόντων προβούλων, συγγράψωσι τό νέον πολίτευμα. Ὁ Ἡρόδοτος γράφει, "οἱ Λυδοὶ θεσπισάσης τῆς Πυθίας, συγγραφάμενοι οἶχοντο καὶ ὁ Κῦρος ἀναπτύσσων ἐπῶρα τῶν συγγραμμάτων."

Ἡμεῖς σήμερον σύγγραμμα λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ βιβλίον εἰς τὸ ὁποῖον μαζί γράφονται ὅλα τὰ σχετιζόμενα μὲ ἀναπτυσσόμενον θέμα. Συγγραφή εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἐλέγετο καὶ ἡ συμφωνία κατασκευῆς δημοσίων ἔργων. " Συγγραφή ὑποχρεώσεων " λέγομεν σήμερον. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, συγγραφεὺς ἐλέγετο ὁ συλλέγων καὶ καταγράφων ἱστορικά γεγονότα. Ἐξιστορῶν ἐκεῖνος τὰ περὶ πολιορκίας τῶν Φλειασίων, γράφει (7 - 2 - 1 Ἑλληνικῶν) " ἅπαντες οἱ συγγραφεῖς (= ἱστοριογράφοι) μέμνηνται " .

Διὰ τῆς προόδου τῆς χαρτοποιητικῆς τέχνης καὶ διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας, τὰ βιβλία ἔγιναν τελειότερα, ὠραιότερα καὶ εὐθηνότερα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ παλαιότερα, τὰ ὁποῖα ἦσαν χειρόγραφα, πανάκριβα καὶ ἐλάχιστα εἰς ἀριθμὸν ἀντιτύπων. Κάπως περισσότερα χειρόγραφα " ἀντίτυπα " ἀντέγραφαν καθ' ὑπαγόρευσιν Ἕλληνες μαθηταὶ τοῦ " Μουσείου " Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' εἰς πάντα τὰ χειρόγραφα βιβλία ἐγίνοντο λάθη κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν, τὰ ὁποῖα προσπαθοῦν νὰ ἐπανορθώσουν οἱ νεώτεροι κριτικοί. Σήμερον ὅμως, μὲ τὰ σύγχρονα τυπογραφικὰ μέσα τὰ σφάλματα περιωρίσθησαν εἰς τὸ ἐλάχιστον.

Ὡς ἐν ἀρχῇ ἐσημειώθη, βιβλιογραφίαν ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν γραφήν, καὶ ἰδίᾳ τὴν ἀντιγραφὴν, βιβλίων. Σύν τῷ χρόνῳ, ἡ λέξις ἐσήμαινε τὴν ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν βιβλίων καὶ χειρογράφων, τὴν περιλαμβάνουσαν πληροφορίας περὶ τόπου καὶ χρονολογίας τῶν ἐκδόσεων βιβλίων κ.λ.π. Βραδύτερον ἡ λέξις ἔλαβε τὴν σημασίαν καταλόγου βιβλίων ἀναγοῦ, ἐνῶν εἰς ὠρισμένον θέμα ἢ συγγραφέα. Τέλος ἡ λέξις κατήντησε νὰ σημαίνει πληροφορίας περὶ τῶν νεοεκδοθέντων βιβλίων, ἀλλὰ περὶ τούτου, ὡς ἐγράφη δὲν πρόκειται νὰ ἀσχοληθῶ λεπτομερῶς.